

VerderKijken DoorDenken

Een project over kijken naar kunst

voor groep 1 t/m 8 van het primair onderwijs

handleiding

Colofon

concept Ruud van Ooij

tekst Ruud van Ooij i.s.m. Kunstbalie

redactie Laura van Campenhout

ontwerp FoURPAcK ontwerpers

met speciale dank aan

Astrid Albers (Muzelinck, Centrum voor de Kunsten Oss), Joke Backx (Stedelijk Museum 's-Hertogenbosch), Claire Brown (Thinking Museum, www.thinkingmuseum.com) en en diverse medewerkers van Museum Jan Cunen (www.museumjancunen.nl).

dank voor het beschikbaar stellen van materiaal

Stedelijk Museum 's-Hertogenbosch (www.sm-s.nl), Museum Jan Cunen (www.museumjancunen.nl), Museum De Pont (www.depont.nl), Tropenmuseum (www.tropenmuseum.nl), Van Abbemuseum (www.vanabbemuseum.nl), Cobra Museum voor Moderne Kunst Amstelveen (www.cobra-museum.nl), Gemeentemuseum Den Haag (www.gemeentemuseum.nl), Museum Kröller-Müller (www.krollermoller.nl), Het Noordbrabants Museum (www.hetnoordbrabantsmuseum.nl), PictoRight (www.pictoright.nl) en ARTtube (www.arttube.nl)

dank aan alle betrokken kunstenaars

met dank aan de fotografen

Jeroen Snijders (www.jeroensnijders.nl – fotograaf kaarten
Walter van Beirendonck, Chanel, Hussein Chalayan, Comme des Garçons, Bas Kosters, Alexander McQueen, Moschino, Rick Owens, Gareth Pugh, Jeremy Scott, Vivienne Westwood, Yohji Yamamoto), Peter Cox (fotograaf kaarten Bas van Beek, Charlotte Dumas, Marlene Dumas, Maartje Folkeringa, Isaac Julien, Maartje Korstanje, Paul de Reus, Arnulf Rainer, Viviane Sassen, Tobias Schalken, Alex Schalken, Ai Weiwei), Peter Barnes (fotograaf kaart Zaans Hotel), Henni van Beek (fotograaf kaart Erik Mattijssen), Diederik Boel (fotograaf kaart Haruco-vert), Daniël van den Broeke (fotograaf kaart Linda Schaap), Inge Hondebrink (fotograaf kaart Feestaardvarken), Cary Markerink (fotograaf kaart Chris Booth) en Maarten Noordijk (fotograaf kaart EYE).

*Voor het opnemen van de kunstwerken is toestemming verleend.
Deze kunt u inzien via de auteur.*

Inhoud

- 3** Voorwoord
- 4** Doelen, opzet & voorbereiding
- 5** Verdieping van een kunstkaart
Écht kijken naar kunst
Extra opdrachten
- 6** Overzicht van de kaarten
- 8** Visible Thinking
Sleutelprincipes
Het denken zichtbaar maken
Taak & rol van de gespreksleider
Enkele taaltips
- 10** Zoeken op steekwoorden

Jansen, Theo
Strandbeest – Animus Umerus

Installatie (1.200 x 200 x 400 cm) – PVC-buizen, tie-wraps, dacron zeil, cellotape – 2009

Voorwoord

Kijken naar kunst biedt kinderen mogelijkheden om nieuwe werelden te onderzoeken en verder na te denken over persoonlijke, betekenisvolle ervaringen. Praten over kunst zet aan tot vragen stellen en prikkelt de verbeelding. Hierdoor wordt kunst toegankelijk gemaakt voor kinderen.

VerderKijken DoorDenken is een lespakket waarin afbeeldingen van beroemde kunstwerken zijn opgenomen met bijbehorende reflectievragen. Voor de leerkracht biedt dit pakket handvatten om laagdrempelig met leerlingen over kunst te praten. Voorkennis van de kunstwerken is niet nodig. Wel vereist is een open en nieuwsgierige houding, zodat leerlingen op alle vragen een eigen antwoord kunnen formuleren. Antwoorden zijn nooit goed of fout. Door deze houding wordt hun onderzoekend en reflecterend vermogen gestimuleerd.

Het beeldmateriaal van *VerderKijken DoorDenken* bestaat uit tachtig digitale kunstkaarten: van schilderkunst tot (mode)fotografie. Naast enkele 'grootmeesters van weleer' ligt de nadruk op hedendaagse en Nederlandse kunstenaars. De kunstkaarten

zijn te bekijken op www.klunky.nl. Het pakket kan aangevuld worden met andere kunstwerken, denk bijvoorbeeld aan kunst in de directe omgeving van uw school. Voor de leerkracht die de kaarten wil afdrucken is een drukwerkbegeleiding aan het pakket toegevoegd.

Uitgangspunt voor de educatie bij de kunstwerken is de Visible Thinking-methodiek van Project Zero (Harvard University), een methodiek die zowel leerkracht als leerling houvast geeft bij het verkennen van kunstwerken via diverse 'routines'. Deze manier van kijken naar kunst is al jarenlang erg populair op Amerikaanse basisscholen en is succesvol gebleken bij het stimuleren van het waarnemingsvermogen en het kritisch-analytisch denken van kinderen.

Doelen, opzet & voorbereiding

Doelen

VerderKijken DoorDenken sluit aan bij de kerndoelen voor kunstzinnige oriëntatie. Centraal staat kijken met een open blik. In de gesprekken die ontstaan naar aanleiding van de kaarten gaat het om kijken naar jezelf en naar de wereld om je heen. Dit sluit aan bij doelen voor taal zoals spreken/luisteren, schrijven en woordenschat. Ook sluit het project aan bij aspecten van '21st century skills'. Kritisch denkvermogen, communicatie & samenwerking, aanpassingsvermogen en sociale & crossculturele interactie zijn een wezenlijk onderdeel van *VerderKijken DoorDenken*.

Opzet

- ▲ Voor iedere groep van het primair onderwijs zijn er kunstwerken om te bespreken. Er zijn in totaal tachtig digitale kaarten, maar mogelijk is er voor u al een selectie gemaakt. Ook is er een verdeling per groep/leerjaar. Deze verdeling vindt u in 'Overzicht van de kaarten' in deze handleiding en staat ook op de kaarten zelf vermeld.

O1/2 onderbouw, groep 1/2	M6 middenbouw, groep 6
O3 onderbouw, groep 3	B7 bovenbouw, groep 7
M4 middenbouw, groep 4	B8 bovenbouw, groep 8
M5 middenbouw, groep 5	

- ▲ De tekst op de kaarten is geschreven om klassikaal besproken te worden. Soms is het echter ook mogelijk om een kaart in tweetallen of in groepjes te bespreken.
- ▲ Ieder kunstwerk is op het digibord te bekijken. Ga hiervoor naar de projectpagina *VerderKijken DoorDenken* op Klunky (www.klunky.nl).

- ▲ Op de achterkant van de kaart vindt u informatie over het kunstwerk en vragen die bij het werk gesteld kunnen worden. Deze vragen dienen ter ondersteuning van het gesprek. Sommige hebben een filosofische inslag of gaan over het vormen van een mening. Leerlingen horen elkaars antwoord en bouwen verder vanuit de aanwezige kennis binnen de groep. Ze zien dat iedereen iets anders kan denken en leren dit te waarderen. Deze gang van zaken is heel anders dan bijvoorbeeld in het klassikale kringgesprek na het weekend, waarin leerlingen vertellen over iets wat ze individueel beleefd hebben.

U vindt meer informatie over de methodiek in het hoofdstuk 'Visible Thinking' in deze handleiding.

- ▲ Het project biedt u de ruimte om ook andere kunstwerken te behandelen. Hiervoor maakt u gebruik van drie kaarten met algemene Thinking Routines. Deze routines zijn bruikbaar voor alle niveaus.
- ▲ De kaarten kunnen tevens het startpunt vormen voor een creatieve extra opdracht of aanzetten tot verder onderzoek n.a.v. een vraag die onbeantwoord blijft.

Ter voorbereiding

- ▲ Kies een kunstwerk uit om te bespreken en zet dit klaar op het digibord (via Klunky > VerderKijken DoorDenken);
- ▲ Lees het onderdeel 'Taak en rol van de gespreksleider' op pagina 9 in deze handleiding.

Het is aan te raden om deel te nemen aan een training Visible Thinking. Zelf deze manier van kijken naar kunst ervaren en hierop reflecteren is een krachtig middel om de methode nog meer eigen te maken. Bovendien geeft een training handvatten om ook bij andere lesactiviteiten de leerlingen te stimuleren tot kritisch kijken en doordenken.

Verdieping van een kunstkaart

Écht kijken naar kunst

VerderKijken DoorDenken schenkt veel aandacht aan kunstenaars die in de vaste collectie van enkele Noord-Brabantse musea opgenomen zijn (zie: 'Overzicht van de kaarten'). Daarnaast kan er kunst uit de omgeving van de school toegevoegd worden. Het verdient aanbeveling om deze kunst zo veel mogelijk in het echt te bekijken. Dit is een andere ervaring dan kijken naar kunst op een plaatje of op het digibord. Zo wordt kijken naar kunst voor de leerlingen rijker en waardevoller.

Extra opdrachten

De kunstkaarten bieden veel mogelijkheden tot verdere verdieping door de leerlingen. Ze kunnen zelf het antwoord op een (onbeantwoorde) vraag onderzoeken of zich in een onderwerp verdiepen met een creatieve opdracht. Veel vragen zijn geschikt om te verwerken als gedicht, verhaal, schilderij, foto, filmpje etc.

Voorbeelden hiervan zijn:

- ▲ Wat heb jij vannacht gedroomd? (*Wierook maakt alles onzichtbaar* van Paul Klemann)
- ▲ Op wat voor manier laat jij stukjes van jezelf achter? (*Heer V* van Maartje Folkeringa)

Koons, Jeff *Balloon dog*

Sculptuur (diameter 25 cm, hoogte 11 cm) – 'Metallic porselein' – 2002
Collectie Stedelijk Museum 's Hertogenbosch

Overzicht van de kaarten

GROEP 1/2

O1/2

01. Magritte, René – *De therapeut*
02. Klemann, Paul – *Wierook maakt alles onzichtbaar*
03. Chagall, Marc – *Le violoncelliste*
04. Matisse, Henri – *De parkiet en de zeemeermin*
05. Rainer, Arnulf – *Face Farces (Body Language)*
06. Inez&Vinoodh – *Joan via Inez*
07. Gesink, Anjès – *Torenvalk*
08. Dumas, Charlotte – *Zonder titel (Vincennes)*
09. McHorse, Christine – *Sciurus Nightmare*
10. Booth, Chris – *Echo van de Veluwe*
11. Fane, Mamari – *Sigi*
12. Appel, Karel – *Staannde figuur*
13. Moschino – *AW'88*
14. McQueen, Alexander – *AW'14 Beauty and the Beast*
15. Yamamoto, Yohji – *AW'13*
16. Haruco-vert – *AW'09 L'Amour, peace et la communication*
17. WAM – *Zaanse huisjes*
18. Molenaar, Linda – *Het spinnende schaap*

GROEP 3

O3

19. Rafael (Santi) – *Sixtijnse Madonna*
20. Warhol, Andy – *Campbell's Soup Cans*
21. Bade, David – *Wannabe On*
22. Empel, Ruud van – *World #19*
23. Kelley, Mike – *Deodorized Central Mass with Satellites*
24. Reus, Paul de – *Wereld*
25. Rodin, Auguste – *De Denker*
26. Ndimande, Angelina & Francina / Trapman, Norman – *Zonder titel*
27. Kusters, Bas – *SS'13 Love, f*ck yeah*
28. Chanel – *SS'13*

GROEP 4

M4

29. Rembrandt (van Rijn) – *Zelfportret (1659)*
30. Lichtenstein, Roy – *Explosion*
31. Ruijter, Gerco de – *Flow #01*
32. Julien, Isaac – *Midnight Sun*
33. Hofman, Florentijn – *Feestaardvarken*
34. Wenzel, Anne – *Bright Solitude (chandelier)*
35. Folkeringa, Maartje – *Heer V*
36. Scott, Jeremy – *AW'15*
37. Bakker, Gijs – *Kachelpijp collier*
38. Abramović, Marina – *The Artist is Present*

GROEP 5

M5

- 39. Dalí, Salvador – *The Elephants*
- 40. Mattijssen, Erik – *Home*
- 41. Vermeer, Johannes – *Meisje met de parel*
- 42. Diederix, Elspeth – *Cloud*
- 43. Slinkachu – *Fantastic Voyage*
- 44. Weiwei, Ai – *Grapes*
- 45. Hirst, Damien – *The Physical Impossibility of Death in the Mind of Someone Living*
- 46. Bourgeois, Louise – *Maman*
- 47. Westwood, Vivienne – *AW'13*
- 48. Pugh, Gareth – *AW'15*

GROEP 6

M6

- 49. Bosch, Jeroen – *Tuin der lusten*
- 50. Pollock, Jackson – *Lucifer*
- 51. Munch, Edvard – *De schreeuw*
- 52. Sassen, Viviane – *Totem*
- 53. Hooft Graafland, Scarlett – *Polar Bear*
- 54. Koons, Jeff – *Balloon Dog*
- 55. Wanders, Marcel – *Fragile Fingers on a Grand Piano*
- 56. Os Gemeos – *The Giant of Boston*
- 57. Beirendonck, Walter Van – *AW'13 Shut Your Eyes to See*
- 58. Scott, Jeremy – *SS'13 Arab Spring*

GROEP 7

B7

- 59. Dumas, Marlene – *Het kwaad is banaal*
- 60. Da Vinci, Leonardo – *Mona Lisa*
- 61. Mondriaan, Piet – *Tableau I*
- 62. Hassanzadeh, Khosrow – *Terrorist: Reyhan*
- 63. Scheltens & Abbenes – *Baluster #4*
- 64. Korstanje, Maartje – *Zonder titel*
- 65. Hirst, Damien – *For the Love of God*
- 66. Roadsworth – *Zipper*
- 67. Owens, Rick – *SS'15 Faun*
- 68. Chalayan, Hussein – *SS'13 Seize the Day*
- 69. Delugan Meissl Associated Architects – *Eye*

GROEP 8

B8

- 70. Kahlo, Frida – *Me and My Parrots*
- 71. Monet, Claude – *Wandeling op rotstoppen bij Pourville*
- 72. Gogh, Vincent van – *De sterrennacht*
- 73. Wildschut, Henk – *Calais, France, February 2009*
- 74. Inez&Vinoodh – *Lara as Cicciolina*
- 75. Beek, Bas van – *Basney Beauty and the Beast tea-set*
- 76. Jansen, Theo – *Strandbeest - Animaris Umerus*
- 77. Verhoeven, Dries – *Homo Desperatus*
- 78. Banksy – *Window on the West Bank*
- 79. Schobinger, Bernhard – *Flaschenhalskette*
- 80. Comme des Garçons – *Ceremony of Separation*

Weiwei, Ai
Grapes

Installatie (210 x 90 x 188 cm) – Houten krukken (uit de Qing Dynastie) – 2010
Collectie Museum De Pont

Visible Thinking

Visible Thinking is een op onderzoek gebaseerde benadering voor het aanleren van denkvaardigheden, ontwikkeld aan Harvard University. Het is geen vaststaande lesmethode maar een uitgebreide reeks van meer dan twintig flexibel in te zetten werkvormen, zogenaamde Thinking Routines. Deze routines zijn geschikt voor elk niveau en elke leeftijd. Iedereen kan deelnemen.

Sleutelprincipes

Visible Thinking is gebaseerd op zes sleutelprincipes:

1. Leren is een consequentie van denken – *Learning is a consequence of thinking*

Begrip van de inhoud neemt toe wanneer leerlingen doordenken via concepten en de informatie die ze bestuderen. Doordenken vindt plaats door verder te bouwen op elkaars kennis of reeds aanwezige kennis.

2. Doordenken moet effectief ingezet worden en is meer dan alleen een vaardigheid – *Good thinking is not only a matter of skills, but also a matter of dispositions*

Naast relevante vaardigheden zou het onderwijs ook meer een open blik en nieuwsgierigheid moeten bevorderen. Dit zijn onderdelen van 'doordenken', volgens de methodiek.

3. Het ontwikkelen van denken is een sociale gelegenheid – *The development of thinking is a social endeavor*

In klassen is er, net als in de wereld, een constante wisselwerking tussen de groep en het individu. We leren van de mensen om ons heen en onze betrokkenheid bij hen.

4. Het bevorderen van denken vereist dat het denken zichtbaar wordt gemaakt – *Fostering thinking requires making thinking visible*

Denken gebeurt in ons hoofd, onzichtbaar voor anderen en onszelf. Effectieve denkers maken hun denken zichtbaar, wat betekent dat ze hun gedachten door middel van spreken, schrijven, tekenen of een andere

methode extern maken. Ze kunnen zo hun gedachten sturen en verbeteren.

5. De cultuur in het klaslokaal zet de toon voor het leren en vormt het geleerde – *Classroom culture sets the tone for learning and shapes what is learned*

Er worden acht krachten benoemd die de klascultuur vormen:

1. klassenroutines en structuren voor het leren,
2. taal- en conversatiepatronen
3. impliciete en expliciete verwachtingen,
4. tijdsbesteding,
5. de voorbeeldfunctie van de leerkracht (het hardop denken voordoen),
6. de fysieke omgeving,
7. relaties en patronen van interactie,
8. creëren van kansen. Afhankelijk van hun vorm kunnen deze krachten het doordenken hetzij steunen, hetzij ondermijnen.

6. Scholen moeten denkculturen zijn voor de leerkracht – *Schools must be cultures of thinking for teachers*

Professionele leergemeenschappen, waarin waardevolle discussies plaatsvinden tussen leerkrachten over onderwijs, denken en leren, vormen de basis voor het voeden van denken. Hiervoor zal door scholen tijd moeten worden gecreëerd.

Het denken zichtbaar maken

Het vastleggen van gedachten is een belangrijk onderdeel van Visible Thinking. Dit kan op veel verschillende manieren, zoals met tabellen, lijstjes, mindmaps, tekeningen of foto's. Soms kan de leerkracht dit documenteren, een andere keer kunnen de

leerlingen dit zelf doen. Door het vastleggen geef je anderen, en jezelf, inzicht in je gedachten en wordt het terugkijken en reflecteren hierop een logische stap. Waar ben je vergeleken met het begin van het gesprek anders over gaan denken?

Taal & de rol van de gespreksleider

De Thinking Routines helpen om structuur te geven aan een gesprek. De taal die de leerkracht gebruikt is van belang voor het verloop van het gesprek. De leerkracht luistert, legt verbanden, vat samen en vraagt door. De vragen van de gespreksleider zijn erop gericht om de leerlingen heel nauwkeurig te laten waarnemen wat ze zien en dit te formuleren en te onderbouwen. De basis wordt gelegd door een omgeving waarin iedereen zich veilig voelt om te spreken.

Enkele taaltips

▲ Gebruik neutrale taal

Een neutrale gespreksleider zonder verwachtingen over een mogelijk antwoord, geeft ruimte voor meerdere interpretaties. Neutraal taalgebruik voorkomt dat deelnemers aan het gesprek zich buitengesloten kunnen voelen. Neutraliteit zorgt er ook voor dat de leerkracht niet als 'expert' optreedt. Het is immers het gesprek van de leerlingen.

▲ Gebruik feedback zonder oordeel

Hoe een leerkracht reageert op opmerkingen heeft impact op de groep. Te positieve of negatieve reacties kunnen een discussie beperken of afsluiten. Vat in plaats daarvan samen wat een leerling zegt.

▲ Geef ruimte aan verschillende interpretaties

Een formulering met 'zou kunnen', 'wellicht' of 'misschien' opent het gesprek in de groep en maakt ruimte vrij voor verschillende interpretaties. Vergelijk 'Stef zegt dat het schilderij uit Afrika komt' en 'Stef denkt dat het schilderij misschien uit Afrika komt.'

▲ Maak een routine van denkvragen

Regelmatige inzet van denkvragen is aantoonbaar nuttig om mensen te helpen hun gedachten duidelijker naar buiten te brengen. Een vraag als 'Wat maakt dat je dat zegt?' laat leerlingen dieper nadenken over wat ze zeggen. Er zijn geen goede of foute antwoorden op dit soort vragen, zolang een leerling kan beargumenteren waarom hij deze uitspraak doet. Ook kan de leerlingen worden gevraagd: 'Wat zie je, waardoor je dit zegt?' Hiermee wordt de aandacht teruggebracht naar het kijken.

Klemann, Paul

Wierook maakt alles onzichtbaar

Tekening (33 x 45 cm) – Papier, potlood, kleurpotlood, verf – 2011

Visible Thinking vs. Visual Thinking Strategies

De methodieken Visible Thinking (VT) en Visual Thinking Strategies (VTS) worden regelmatig met elkaar verward. Het verschil is dat VTS is gebaseerd op drie zorgvuldig opgezette open vragen die enkel op dezelfde manier gesteld dienen te worden:

1. What's going on in this picture?
2. What do you see that makes you say that?
3. What else can you find?

VT heeft daarentegen meer dan twintig routines die flexibel ingezet kunnen worden.

Een ander belangrijk verschil is dat er bij VT informatie over de context van een kunstwerk gegeven mag worden. Bij VTS gebeurt dit niet.

Meer informatie over VT is onder andere te vinden in het boek *Making Thinking Visible* van de auteurs R. Ritchhart, M. Church en K. Morrison, verschenen in 2011, en op www.visiblethinkingpz.org.

Zoeken op steekwoorden

steekwoord – kaartnummer

action painting – 50
Afrika – 11, 12, 26, 52
androgyn – 67
angst – 45
Arnhem – 33

barok – 41
bedenker – 45
beer – 13
beker – 63
beweging – 50, 72
bladeren – 04
boerka – 58
bruid – 74

China – 44
Cobra Museum – 12

deconstructie – 15
Delfts blauw – 55, 63
denken – 24, 25, 32
diamanten – 65
dichter – 25
dieren – 03, 07, 08, 18, 33, 39,
46, 53, 70, 77
digitaal bewerken – 22, 74
dood – 65, 80
droom – 02, 03
duinen – 76
durf – 21

eekhoorn – 09
emotie – 51
Engeland – 15
engelen – 19
eten – 20
experimenteel – 16, 37, 48, 68,
79, 80
explosie – 30

familie – 46
feest – 33
fiets – 66
futuristisch – 67

gebouw – 56
gedicht – 09
geloof – 05
Gemeentemuseum Den Haag
– 61
gezicht – 06
glas – 79
glimlach – 60
goud – 58

haai – 45
handtas – 28
harnas – 48
hart – 27
hel – 49
hoed – 13
hoelahoep – 28
hond – 54
hotel – 17
houding – 05
huis – 17, 40
hut – 73

illusie – 63
immigrant – 73
impressionisme – 25, 71

Japan – 15

karton – 64
kijken – 38
kind – 23, 36
kleur – 17, 23, 27, 61
klif – 71

klimaatverandering – 47
klok – 40
knuffel – 13, 23
kooi – 01
Kröller-Müller Museum – 10
kruk – 44

lamp – 34
landschap – 31, 51, 53, 71
licht – 29
liefde – 27
lijnen – 61
lippen – 57

man – 35
Mauritshuis – 41
mensen – 77
Mick Jagger – 57
Midden-Oosten – 58, 78
miniatuur – 43
monster – 14, 43, 49
Museum De Pont – 05, 08, 32,
44
Museum Jan Cunen – 21, 35,
42, 64
muziek – 03, 50, 55

nacht – 02
natuur – 10, 18, 22, 31
nee – 21
Noordbrabants Museum – 22

olifant – 39
oorlog – 78
orkaan – 34
overschildering – 05

paard – 08
papegaaien – 70

plastic – 42
 Polderhof, de, BS – 31, 40
 pop – 02, 11, 12, 36
 popart – 20, 30, 54
 portret – 06, 41, 60
 postimpressionisme – 72
 primitief – 67
 punk – 47

raam – 32
 racisme – 59
 Rafaël – 29
 ramp – 77
 readymade – 37, 44
 religie – 19, 62
 renaissance – 19, 49, 60
 rouw – 80

tatoeage – 55
 techniek – 76
 telefoon – 16
 terrorisme – 56, 62
 theeservies – 75
 Tropenmuseum – 11, 62
 tuin – 04
 tweeling – 56

schaap – 18
 schaduw – 52
 schedel – 65
 sneeuw – 53
 soep – 20
 spelen – 36
 spin – 46
 sprookje – 14, 75
 Stedelijk Museum 's-Hertogenbosch – 09, 26, 34, 37, 54, 75, 79
 stenen – 10
 sterren – 72
 stijf – 68
 stilte – 38
 straat – 43, 66
 strand – 28, 76
 strijder – 48
 stripboek – 30
 stukjes – 35
 surrealisme – 24, 39

vaas – 26
 Van Abbemuseum – 59
 vandalisme – 78
 verkeer – 66
 verstoppen – 06
 vlees – 64
 vluchteling – 73
 vogel – 01, 07
 Vogue – 74
 vorm – 68

 weer – 47
 wereldbol – 24
 winter – 14
 wolk – 42

 zeemeermin – 04
 zelfportret – 01, 29, 51, 59, 70
 ziek – 07, 52
 zitten – 38
 zon – 32

Van Empel, Ruud
World #19

Foto (84 x 59 cm) – 2006
 Collectie Het Noordbrabants Museum

VerderKijken DoorDenken is ontwikkeld door Ruud van Ooij en gefinancierd met een bijdrage van De Cultuur Loper, een programma voor Noord-Brabantse scholen om de kwaliteit van cultuureducatie te verbeteren.

VerderKijken DoorDenken is onderdeel van de bijbehorende training 'Thinking Routines' voor leerkrachten en kunstvakdocenten.

Meer informatie: www.decultuurloper.nl

De Cultuur Loper wordt ontwikkeld door Kunstbalie in samenwerking met Erfgoed Brabant, als onderdeel van de regeling Cultuureducatie met Kwaliteit. Het programma stelt scholen in staat om de kwaliteit van hun cultuuronderwijs te verbeteren en komt tot stand in co-creatie met lokale intermediairs, kunstencentra, scholen, cultuur-aanbieders en gemeenten in Noord-Brabant.

Meer weten over De Cultuur Loper?

Kunstbalie
Postbus 606 | 5000 CA Tilburg
t 013 464 82 80
info@decultuurloper.nl
www.decultuurloper.nl
www.kunstbalie.nl
www.erfgoedbrabant.nl

Deze publicatie is een uitgave van Kunstbalie.

© 2016 Kunstbalie